

De Relatie tussen Leeftijd en Woonsituatie na Scheiding en
Probleemgedrag van Adolescenten

Vivian van den Boer, Jenny Bonten, Marieke van Bree en Hester van Pijkeren
Universiteit Utrecht

Bachelorthesis Pedagogische Wetenschappen

Cursuscode 200600042

Vivian van den Boer 3632237

Jenny Bonten 3433927

Marieke van Bree 3649903

Hester van Pijkeren 3645363

Begeleider Muriel van Doorn

Subgroep 2

Datum 15 juni 2011

Samenvatting

In deze studie wordt onderzocht of er een relatie bestaat tussen het meemaken van een scheiding en de rapportage van probleemgedrag door adolescenten. De onderzoeksgroep bestaat uit adolescenten van 12 tot en met 16 jaar uit scheidingsgezinnen. Voor dit onderzoek zijn vragenlijsten afgenomen in klassen 1, 2 en 3 van middelbare scholen verspreid door Nederland.

Er zijn hypothesen opgesteld vanuit de literatuur met betrekking tot de leeftijd van het kind ten tijde van de scheiding en de rapportage van probleemgedrag. Verwacht werd dat adolescenten die op jonge leeftijd een scheiding meemaken meer internaliserend en externaliserend probleemgedrag zouden rapporteren dan adolescenten die op oudere leeftijd de scheiding van ouders meemaken. Daarnaast werd verwacht dat de minste internaliserende problemen zouden worden gerapporteerd door adolescenten die te maken hebben met een co-ouderschapsituatie, gevolgd door vadergezinnen met contact met moeder, vadergezinnen zonder contact met moeder, moedergezinnen met contact met vader en moedergezinnen zonder contact met vader. Met betrekking tot externaliserende problemen werd verwacht dat de minste problemen zouden worden gerapporteerd door adolescenten in een co-ouderschapsituatie. Daarna bij moedergezinnen met contact met vader, moedergezinnen zonder contact met vader, vadergezinnen met contact met moeder en vadergezinnen zonder contact met moeder.

Op basis van dit onderzoek kan geen van de hypothesen bevestigd worden. In tegenstelling tot de verwachting zijn er geen significante verschillen gevonden tussen de leeftijdsgroepen en verschillende woonsituaties met betrekking tot probleemgedrag. Er wordt aanbevolen om vervolgonderzoek uit te voeren met een grotere aselecte steekproef om de kans dat resultaten op toeval berusten te verkleinen.

De Relatie tussen Leeftijd en Woonsituatie na Scheiding en Probleemgedrag van Adolescenten

De afgelopen 40 jaar is het aantal gezinsvormen in de westerse cultuur fors toegenomen. De gezinsvorm waarbij vader, moeder en kind(eren) in één huis wonen is al niet meer zo vanzelfsprekend als een paar decennia geleden (Latten, 2004; Wicks-Nelson & Israel, 2009). Het aantal echtscheidingen in Nederland is sinds 1970 verdriedubbeld. Daarnaast worden ook veel samenwoonrelaties beëindigd, waarbij kinderen aanwezig zijn (Latten, 2004). In Nederland zijn ongeveer 70.000 thuiswonende kinderen betrokken bij een formele of informele scheiding van ouders (Spruijt & Kormos, 2010). Veel onderzoek is gedaan naar de gevolgen van scheiding op het welbevinden van kinderen. Er is grote overeenstemming over de complexiteit van het scheidingsproces, wat vaak al gaande is als ouders nog bij elkaar zijn en nog lang voortduurt na de scheiding (Hetherington & Stanley-Hagan, 1999). Door dit lange en complexe proces zijn de gevolgen voor kinderen erg divers. Aangetoond is dat adolescenten uit scheidingsgezinnen meer internaliserend als externaliserend probleemgedrag laten zien dan adolescenten uit intacte gezinnen (Amato, 2000; Frisco, Muller, & Frank, 2007; Sarrazin & Cyr, 2007; Wicks-Nelson & Israel, 2009). De effecten van een formele en informele scheiding blijken voor kinderen ongeveer gelijk te zijn (Spruijt & Kormos, 2010). Er zijn verschillende factoren die een rol spelen in het wel of niet ontwikkelen van probleemgedrag bij adolescenten na een scheiding. In deze studie wordt onderzoek gedaan naar twee factoren die hiermee in relatie kunnen staan, namelijk de leeftijd van het kind ten tijde van de scheiding en de woonsituatie van het kind na de scheiding. In dit literatuuroverzicht zal eerst aandacht worden besteed aan de leeftijd van het kind ten tijde van de scheiding en de relatie met respectievelijk internaliserend en externaliserend probleemgedrag. Daarna zal een overzicht worden gegeven van onderzoeksresultaten met betrekking tot de relatie tussen verschillende woonsituaties na de scheiding en internaliserend en externaliserend probleemgedrag.

Scheiding van ouders is voor elk kind, ongeacht de leeftijd van het kind, een proces dat veel stress met zich meebrengt (Hango & Houseknecht, 2005; Sarrazin & Cyr, 2007). Het blootgesteld worden aan conflicten, maar ook de praktische gevolgen van een scheiding zorgen ervoor dat een kind zich moet aanpassen aan een nieuwe situatie (Amato, 2000; Aseltine, 1996). De psychologische stress die dit met zich mee kan brengen kan ervoor zorgen dat er angstklachten of depressieve gevoelens ontstaan (Amato & Afifi, 2006; McLeod, Wood, & Weisz, 2006; McLeod, Weisz, & Wood, 2007). In dit onderzoek worden angst en depressie onder internaliserende problemen geschaard. Ook externaliserende problemen, zoals agressie en delinquentie, komen bij adolescenten uit gebroken gezinnen veel voor. Deze adolescenten vertonen twee- tot driemaal zoveel

antisociaal en delinquent gedrag dan adolescenten uit intacte gezinnen (Hanson, 1999; Hetherington & Stanley-Hagan, 1999).

De directe gevolgen van een scheiding zijn per kind verschillend. Het ene kind kan opgelucht zijn als er een eind komt aan alle ruzies, voor een ander kind komt het heel onverwachts en zal de scheiding veel verdriet, angst of boosheid oproepen (Amato, 2000). Uit onderzoek blijkt dit laatste vooral bij jongere kinderen voor te komen (Landsford et al., 2006). Een reden daarvan kan zijn dat het kind op jonge leeftijd nog niet voldoende cognitief en emotioneel ontwikkeld is om de scheiding een plaats te geven. Het blijkt dan ook dat adolescenten die jong waren ten tijde van de scheiding meer last hebben van internaliserende problemen dan adolescenten waarbij de scheiding later in hun leven plaatsvond (Woodward, Fergusson, & Belsky, 2000). Uit onderzoek blijkt dat adolescenten meer depressieve gevoelens rapporteerden als er sprake was van een instabiele ouderrelatie voor hun zesde levensjaar dan na hun zesde levensjaar (Donahue et al., 2010).

De relatie tussen de leeftijd van het kind ten tijde van de scheiding en externaliserende problemen lijkt minder eenduidig te zijn (Amato & Keith, 1991; Kitson & Morgan, 1990). Onderzoekresultaten lijken aan de ene kant te wijzen op een verhoogde mate van externaliserend gedrag als de scheiding op jonge leeftijd heeft plaatsgevonden. Hiervoor wordt net als bij de relatie tussen de leeftijd ten tijde van de scheiding en internaliserende problematiek het gebrek in cognitieve en emotionele ontwikkeling als verklaring aangedragen (Hetherington & Stanley-Hagan, 1999; Landsford et al., 2006). Aan de andere kant zijn er onderzoekresultaten die dit tegenspreken. Het meemaken van een scheiding tijdens de adolescentie blijkt volgens deze onderzoekresultaten juist schadelijker te zijn. De scheiding blijkt een langdurig negatief effect te hebben op de mentale gezondheid van een adolescent (Chase-Lansdale, Cherlin, & Kiernan, 1995; Sarrazin & Cyr, 2007). Ook blijkt scheiding tijdens de adolescentie gerelateerd te zijn aan delinquentie (Burt, Barnes, McGue, & Iacono, 2008). Samengevat kan gesteld worden dat internaliserende problematiek duidelijker gerelateerd is aan adolescenten die jong waren tijdens de scheiding van ouders, dan aan adolescenten die wat ouder waren tijdens de scheiding. De relatie tussen de leeftijd van het kind ten tijde van de scheiding plaatsvond en externaliserende problemen lijkt minder eenduidig te zijn.

Een andere factor die gerelateerd kan zijn aan de effecten van een scheiding is de veranderende woonsituatie (Potter, 2010). Circa 74% van de kinderen gaat na de scheiding bij moeder wonen. Een klein gedeelte gaat bij vader wonen; circa 6%. Co-ouderschap komt steeds meer voor. In circa 20% van de gevallen woont het kind 40-60% van de tijd bij moeder en de andere tijd bij vader (Spruijt & Kormos, 2010). Het is de vraag of de woonsituatie van adolescenten gerelateerd is aan probleemgedrag. De

rapportage van zowel internaliserend als externaliserend probleemgedrag lijkt vooral gerelateerd te zijn aan de opvoedingsstijl van ouders en aan het contact tussen en met ouders (Amato, 2010; Amato & Gilbreth, 1999; Gasper, Stolberg, Macie, & Williams, 2008; Potter, 2010). De woonsituatie kan dan indirect in relatie staan tot het probleemgedrag, doordat de opvoedingsstijl van vaders en moeders verschilt en het contact tussen ouders en kind in elke woonsituatie anders is.

Een opvoedingsstijl die de kans op het ontwikkelen van probleemgedrag vermindert, is de autoritatieve opvoedingsstijl. Deze opvoedingsstijl wordt gekenmerkt door zowel aanmoediging en vertrouwen als een bepaalde mate van controle (Lau, 2006). Moeders blijken beter te zijn in aanmoediging en vertrouwen, maar rapporteren meer moeite met het stellen van grenzen (Amato & Keith, 1991). De rol die de niet aanwezige ouder heeft in het contact met het kind is hierin ook van belang. Vaders blijken meer moeite te hebben om vorm te geven aan het autoritair ouderschap dan moeders (Stewart, 1999; Stewart, 2003). Vaderlijke betrokkenheid lijkt echter wel van belang voor de zelfwaardering van de adolescent (Krishnakumar & Buehler, 2000). In vadergezinnen lijken iets minder internaliserende problemen voor te komen dan in moedergezinnen. Dit in tegenstelling tot externaliserende problemen die juist meer lijken voor te komen in vadergezinnen (Amato & Keith, 1991; Breivik & Olweus, 2006).

Naast de relatie tussen opvoedingsstijl en probleemgedrag blijkt er ook een relatie te zijn tussen het contact tussen en met ouders die gescheiden zijn en probleemgedrag van adolescenten (Amato, 2010; Amato & Gilbreth, 1999; Gasper et al., 2008; Potter, 2010). Het vormgeven van het contact in een scheidingssituatie is altijd een belangrijke kwestie. Toch staat het in een co-ouderschapssituatie nog meer centraal dan in andere woonsituaties. Door het in 2009 ingevoerde ouderschapsplan zijn ouders na een scheiding verplicht om afspraken te maken over de woonsituatie van de kinderen en het contact met beide ouders (Ministerie van Algemene Zaken, 2009; Spruit & Kormos, 2010). Het doel van co-ouderschap is een compromis te vinden tussen beide ouders, om op deze manier duidelijk en consequent met de kinderen om te gaan (Mullet & Stolberg, 1999; Teubert & Pinquart, 2010). Toch blijkt het voor ouders vaak moeilijk om in deze situatie duidelijke afspraken met elkaar te maken, waardoor veel onrust en conflicten kunnen ontstaan (Bauserman, 2002; Spruijt & Kormos, 2010). Als co-ouderschap kan worden vormgegeven in harmonie wordt het risico op probleemgedrag verkleind. Ouders ervaren dan vaak minder psychologische stress en kunnen de adolescent meer emotionele steun geven (Bauserman, 2002; Roustit, Chaix, & Chauvin, 2007).

In dit onderzoek zal als hoofdvraag onderzocht worden of er een relatie is tussen de rapportage van probleemgedrag van adolescenten en enerzijds de leeftijd die zij hadden op het moment van de scheiding, anderzijds hun woonsituatie na de scheiding.

De hoofdvraag is opgesplitst in twee delen met ieder twee deelvragen. In het eerste deel zal onderzocht worden of er een relatie is tussen de rapportage van internaliserend en externaliserend probleemgedrag van adolescenten en de leeftijd die zij hadden op het moment van de scheiding. De verwachting hierbij is dat adolescenten die jong waren ten tijde van de scheiding meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan adolescenten die ouder waren. Hetzelfde wordt verwacht met betrekking tot externaliserend probleemgedrag, hoewel hierover het beeld vanuit de literatuur minder eenduidig is. In het tweede deel zal onderzocht worden of er een relatie is tussen de woonsituatie van de adolescent na de scheiding en de rapportage van internaliserende en externaliserende problemen. De verwachting is dat de keuze voor co-ouderschap vaak wordt gemaakt in minder conflictueuze situaties, waardoor adolescenten in een co-ouderschapsituatie de minste internaliserende en externaliserende problemen rapporteren. Met betrekking tot internaliserende problemen wordt er verwacht dat daarna de minste problemen worden gerapporteerd bij respectievelijk vadergezinnen met contact met moeder, vadergezinnen zonder contact met moeder, moedergezinnen met contact met vader en moedergezinnen zonder contact met vader. Met betrekking tot externaliserende problemen wordt verwacht dat na de co-ouderschapsituatie de minste problemen worden gerapporteerd bij respectievelijk moedergezinnen met contact met vader, moedergezinnen zonder contact met vader, vadergezinnen met contact met moeder en vadergezinnen zonder contact met moeder.

Methode

Participanten

De onderzoeksgroep bestaat uit leerlingen uit de klassen 1, 2 en 3 van de middelbare school. De 879 deelnemende adolescenten zijn woonachtig Nederland en volgen onderwijs op het niveau VMBO-Praktijk, VMBO-Theorie, HAVO of VWO op scholen verspreid over het gehele land. Voor de afname van de vragenlijst is toestemming verleend door de directie en/of verantwoordelijke docent van de betreffende school. In sommige gevallen was toestemming van ouders vereist, welke verkregen is. Daarnaast hebben de adolescenten ingestemd met deelname aan het onderzoek dat is uitgevoerd in de vorm van de vragenlijst 'Scholieren en gezinnen – Vragenlijst voor leerlingen 2011'. De afnamen van de vragenlijst hebben in april 2011 plaatsgevonden. Deze waren anoniem en vonden klassikaal plaats in leslokalen waarbij een onderzoeker aanwezig was om de afname te begeleiden. Naar aanleiding van de onderzoeksvragen zijn enkel de gegevens van de adolescenten uit scheidingsgezinnen opgenomen in het databestand. Er bleken 148 adolescenten, van 12 tot en met 16 jaar, uit scheidingsgezinnen te hebben deelgenomen waaronder 80 meisjes en 68 jongens. De gemiddelde leeftijd van deze respondenten was 13.37 jaar.

Meetinstrumenten

De twee hoofdvariabelen in dit onderzoek zijn leeftijd ten tijde van de scheiding en woonsituatie na de scheiding. Om binnen deze twee variabelen verschilonderzoek te kunnen uitvoeren zijn er binnen deze variabelen groepen gemaakt. Voor de variabele 'leeftijd' is de groep gedeeld door te kijken naar de mediaan, die bleek te liggen bij 7 jaar. Aan de hand van dit gegeven zijn de adolescenten die 0 tot 7 jaar oud waren ten tijde van de scheiding van ouders tot de groep 'jong' gerekend en adolescenten tussen de 8 en 16 jaar tot de groep 'oud'. Deze benamingen geven niet precies de eigenschappen weer van de respondenten die binnen de twee groepen vallen, maar vanwege de leesbaarheid is hiervoor gekozen. Voor de variabele 'woonsituatie' is onderscheid gemaakt tussen de woonsituaties 'co-ouderschap', 'moedergezinnen met contact met vader', 'moedergezinnen zonder contact met vader', 'vadergezinnen met contact met moeder' en 'vadergezinnen zonder contact met moeder'.

Internaliserende problematiek. Internaliserende problematiek is gemeten met behulp van items uit vragenlijsten die angst en depressie meten. De vragenlijst waaruit de items zijn gehaald om angstgevoelens van de adolescenten te meten is 'The revised version of the Screen for Child Anxiety Related Emotional Disorders' oftewel de SCARED-R. De originele test bestaat uit 66 items, waarvan 9 items zijn opgenomen in de vragenlijst die gebruikt is voor dit onderzoek. Deze worden gescoord op een vijfpuntsschaal van 'nooit' tot 'altijd'. De betrouwbaarheid en validiteit van deze test zijn beide gekwalificeerd als voldoende (Muris & Steerneman, 2001). De 9 items die in dit onderzoek zijn opgenomen blijken onderling ook een sterke samenhang te vertonen. De Cronbach's alpha blijkt .91 en kan worden gekwalificeerd als goed (Field, 2009). De vragenlijst waaruit de items zijn gekozen om depressie te kunnen meten is de 'Children's Depression Inventory', oftewel de CDI (Craighead, Smucker, Craighead, & Ilardi, 1998). Deze test bestaat uit 27 items, waarvan 10 items zijn opgenomen in de vragenlijst voor dit onderzoek. De items vertegenwoordigen depressieve symptomen, deze worden gescoord op een vijfpuntsschaal van 'helemaal niet waar' tot 'erg waar'. De betrouwbaarheid is door COTAN beoordeeld als voldoende (Evers, Van Vliet-Mulder, & Groot, 2007). Daarnaast blijken de 10 items die in dit onderzoek zijn opgenomen onderling ook een grote samenhang te vertonen met een Cronbach's alpha van .87. Dit geeft aan dat de betrouwbaarheid goed is (Field, 2009).

Externaliserende problematiek. Externaliserende problematiek is gemeten met behulp van items uit vragenlijsten die agressie en delinquentie meten. De vragenlijst om agressie te meten is 'The direct and Indirect Aggression Scales', oftewel de DIAS (Björkqvist, Lagerspetz, & Osterman, 1992). Deze meet de mate van agressief gedrag naar klasgenoten en bestaat uit 24 items, waarvan 11 items zijn opgenomen in dit

onderzoek. De items worden gescoord op een vierpuntsschaal van 'nooit' tot 'heel vaak'. De betrouwbaarheid van deze test is goed bevonden (Björkqvist et al., 1992). De geselecteerde items geven een Cronbach's alpha van .83, waardoor de betrouwbaarheid van de vragenlijst die gebruikt is voor dit onderzoek ook kan worden gekwalificeerd als goed (Field, 2009). De vragenlijst die delinquentie meet gaat over delinquente adolescenten en hun sociale netwerk. Deze vragenlijst telt 23 items, waarvan 15 items zijn gebruikt. Delinquentie wordt gescoord op een vierpuntsschaal van 'nooit' tot 'vier keer of meer' over de afgelopen 12 maanden. De betrouwbaarheid van de volledige test is goed bevonden (Baerveldt, Van Rossem, & Vermande, 2003). De Cronbach's alpha van de geselecteerde items is .87. Deze kan gekwalificeerd worden als goed (Field, 2009). Bij het analyseren van de scores van de respondenten op de verschillende factoren is gebruik gemaakt van gemiddelde scores van de items op de afzonderlijke schalen.

Analysestrategieën

Voorafgaand aan de data-analyse zijn de gegevens gecontroleerd op codeerfouten, ontbrekende en opvallende waarden, spreiding en normaalverdeling. De geconstateerde codeerfouten zijn aangepast. Er zijn 17 missende waarden in de dataset van de leeftijd ten tijde van de scheiding en 30 missende waarden in de dataset van de woonsituatie na de scheiding gevonden. Wat betreft de spreiding van de internaliserende schalen is de angstschaal normaal verdeeld en de depressieschaal rechtsscheef verdeeld. Wat betreft de spreiding van de externaliserende schalen zijn zowel de agressie- als de delinquentieschaal rechtsscheef verdeeld, dat wil zeggen dat de scores op drie van de vier schalen betrekkelijk laag zijn.

De variabele 'leeftijd' is geanalyseerd met een univariate test, in dit geval de Mann-Whitney U-toets. Hierbij wordt getoetst of een eventueel verschil tussen de rapportage van probleemgedrag tussen de groepen 'jong' en 'oud' op toeval berust. Hiervoor is gekozen omdat er sprake is van een nominale splitsingsvariabele met twee niet-gekoppelde steekproeven (Field, 2009). De gemiddelden van de twee groepen worden vergeleken. De variabele 'woonsituatie' is geanalyseerd met een univariate test, in dit geval de Kruskal-Wallis toets. Hiervoor is gekozen, omdat er sprake is van een nominale splitsingsvariabele met vijf niet-gekoppelde steekproeven (Field, 2009). Bij beide toetsen zal een alpha van .05 worden aangehouden, om met een betrouwbaarheid van 95% uitspraken te doen over de steekproefresultaten (Baarda, De Goede, & Van Dijkum, 2007).

Resultaten

Leeftijd ten tijde van scheiding en probleemgedrag

In Tabel 1 zijn de beschrijvende statistieken met betrekking tot leeftijd ten tijde van de scheiding en het gerapporteerde probleemgedrag weergegeven.

Tabel 1

Beschrijvende Statistieken van de Gedragsschalen in de Verschillende Leeftijdsgroepen

Onderzoeksgroep	Angst			Depressie		Agressie		Delinquentie	
	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Jong (0-7 jaar)	66	2.35	0.81	2.30	0.65	1.55	0.41	1.22	0.35
Oud (8-16 jaar)	65	2.42	0.84	2.31	0.78	1.47	0.41	1.12	0.27

Internaliserend. Uit de toetsing met de Mann-Whitney U-toets blijkt dat de groep 'jong' minder angst rapporteert, gemiddelde rangscore 64.02, dan de groep 'oud', gemiddelde rangscore 67.02. Dit verschil is niet significant bij een alpha van .05; $U = 2014.50$, $p = .65$. Uit de toetsing van depressieve gevoelens blijkt dat de groep 'jong' vaker rapporteert depressieve gevoelens te ervaren, gemiddelde rangscore 66.61, dan de groep 'oud', gemiddelde rangscore 65.38. Wederom is dit verschil is niet significant bij een alpha van .05; $U = 2105.00$, $p = .85$.

Externaliserend. Uit de toetsing blijkt dat de groep 'jong' meer agressie rapporteert, gemiddelde rangscore 70.16, dan de groep 'oud', gemiddelde rangscore 61.78. Dit verschil is echter niet significant bij een alpha van .05; $U = 1870.50$, $p = .21$. Datzelfde geldt voor de rapportage van delinquentie. De groep 'jong' rapporteert meer delinquent gedrag, gemiddelde rangscore 68.84, dan de groep 'oud', gemiddelde rangscore 63.12. Dit verschil is wederom niet significant bij een alpha van .05; $U = 1957.50$, $p = .36$.

Voorafgaand aan de analyse is de hypothese opgesteld dat adolescenten die jonger waren ten tijde van de scheiding meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan adolescenten die ouder waren ten tijde van de scheiding. Hetzelfde werd verwacht met betrekking tot externaliserend probleemgedrag, hoewel hierover het beeld vanuit de literatuur minder eenduidig was. De resultaten zijn niet significant, waardoor er een grote kans is dat de gevonden resultaten op toeval berusten. In dit geval maakt het voor de rapportage van probleemgedrag niet uit hoe oud het kind was ten tijde van de scheiding.

Woonsituatie na de scheiding en probleemgedrag

Bij de analyse van de dataset blijkt er een ongelijke verdeling van respondenten over de verschillende woonsituaties. De meeste respondenten wonen bij moeder en hebben daarbij ook contact met vader (52.7%). Gevolgd door het wonen in een co-ouderschapsituatie (14.2%), het wonen bij vader waarbij contact is met moeder (6.8%) en het wonen bij moeder zonder contact met vader (6.1%). Geen van de respondenten heeft aangegeven bij vader te wonen, waarbij er geen contact is met moeder. Deze

woonsituatie zal daarom niet meegenomen worden in de analyses. De gemiddelde scores op de gedragsschalen zijn weergegeven in Tabel 2.

Tabel 2

Beschrijvende Statistieken van de Gedragsschalen in de Verschillende Woonsituaties

Woonsituatie	n	Angst		Depressie		Agressie		Delinquentie	
		M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Wonen bij moeder, geen contact vader	9	2.50	0.67	1.07	0.10	1.40	0.25	1.07	0.10
Wonen bij moeder, wel contact vader	78	2.31	0.81	1.16	0.30	1.53	0.42	1.16	0.30
Co-ouderschap	21	2.11	0.87	1.22	0.36	1.58	0.40	1.22	0.36
Wonen bij vader, wel contact moeder	10	2.24	0.90	1.39	0.59	1.53	0.52	1.39	0.59

Internaliserend. In tegenstelling tot de verwachting is er geen significant verschil gevonden tussen de diverse woonsituaties en de rapportage van angst, bij een alpha van .05; $\chi^2(3, n=117) = 2.04, p = .57$. Wat betreft de rapportage van depressie is er ook geen significant verschil gevonden tussen de diverse woonsituaties, bij een alpha van .05; $\chi^2(3, n=118) = 3.29, p = .35$.

Externaliserend. In tegenstelling tot de verwachting is er geen significant verschil gevonden tussen de diverse woonsituaties en de rapportage van agressie, bij een alpha van .05; $\chi^2(3, n=118) = 1.32, p = .72$. Wat betreft de rapportage van delinquentie is er ook geen significant verschil gevonden tussen de diverse woonsituaties, bij een alpha van .05; $\chi^2(3, n=118) = 3.29, p = .35$.

Voorafgaand aan de analyse zijn de hypothesen opgesteld dat adolescenten uit co-ouderschapssituaties de minste mate van internaliserend probleemgedrag rapporteren, gevolgd door vadergezinnen met contact met moeder, moedergezinnen met contact met vader en ten slotte moedergezinnen zonder contact met vader. Daarnaast is de hypothese opgesteld dat adolescenten in een co-ouderschapssituatie de minste mate van externaliserend probleemgedrag rapporteren, gevolgd door moedergezinnen met contact met vader, moedergezinnen zonder contact met vader en ten slotte vadergezinnen met contact met moeder. Beide hypothesen moeten verworpen worden, want de verschillen zijn niet significant. Er kan daardoor niet geconcludeerd worden dat de rapportage van internaliserend en externaliserend probleemgedrag afhangt van de woonsituatie van een adolescent na scheiding. Het maakt voor de rapportage van probleemgedrag niet uit in welke situatie de adolescent woont na de scheiding.

Conclusie en discussie

In dit onderzoek is nagegaan of er een relatie is tussen de leeftijd ten tijde van de scheiding van ouders en de rapportage van internaliserend en externaliserend probleemgedrag tijdens de adolescentie. Daarnaast is onderzocht of er een relatie is tussen de woonsituatie van een kind na de scheiding van ouders en de rapportage van internaliserende en externaliserende gedragsproblemen tijdens de adolescentie.

Leeftijd ten tijde van scheiding en probleemgedrag

Uit de analyse van de data bij de eerste onderzoeksvraag valt af te lezen dat de groep die een jonge leeftijd had ten tijde van de scheiding minder angst rapporteert dan de groep die een oudere leeftijd had. Daarnaast blijkt dat de groep die een jonge leeftijd had ten tijde van de scheiding meer depressieve gevoelens rapporteert dan de groep die een oudere leeftijd had. Doordat de resultaten van dit onderzoek niet significant zijn, sluit het niet aan bij resultaten uit eerder onderzoek. Uit eerder onderzoek blijkt namelijk dat adolescenten waarvan ouders in de vroege kindertijd zijn gescheiden meer last hebben van internaliserende problemen dan adolescenten waarbij de scheiding later in hun leven plaatsvond (Woodward et al., 2000). Tevens valt uit de analyse van de data met betrekking tot externaliserend probleemgedrag af te lezen dat de groep die een jonge leeftijd had ten tijde van de scheiding meer agressie en delinquentie rapporteert dan de groep die een oudere leeftijd had. Doordat de resultaten van dit onderzoek niet significant zijn sluit het niet aan bij resultaten uit eerder onderzoek. Uit eerder onderzoek blijkt namelijk dat adolescenten een verhoogde mate van externaliserend gedrag vertonen als zij de scheiding op jonge leeftijd hebben meegemaakt (Hetherington & Stanley-Hagan, 1999; Landsford et al., 2006).

Zowel de analyse van de leeftijd als de rapportage van angst, depressie, agressie en delinquentie wijst erop dat de verschillen tussen de groepen niet significant zijn. Hierdoor kan er geconcludeerd worden dat er geen relatie is tussen de leeftijd van een kind op het moment van de scheiding van ouders en de rapportage van internaliserend en externaliserend probleemgedrag tijdens de adolescentie.

Woonsituatie na scheiding en probleemgedrag

Uit de resultaten van de onderzoeksvraag of er een relatie is tussen de woonsituatie van een adolescent na een scheiding en de rapportage van internaliserende problemen blijkt dat adolescenten in co-ouderschapsituaties de minste internaliserende problemen rapporteren, gevolgd door adolescenten in respectievelijk vadergezinnen waarbij contact is met moeder, moedergezinnen waarbij contact is met vader en moedergezinnen waarbij geen contact is met vader. Opvallend is dat adolescenten die na de scheiding bij moeder wonen meer angst en depressie rapporteren dan adolescenten die bij vader wonen. Deze resultaten sluiten aan op de literatuur waarin besproken wordt

dat in vadergezinnen minder internaliserende problemen voorkomen dan in moedergezinnen (Amato & Keith, 1991; Breivik & Olweus, 2006). Het idee hierachter is dat in co-ouderschapsituaties door ouders de minste psychologische stress ervaren wordt, wat leidt tot de minste rapportage van internaliserende problemen bij adolescenten (Bauserman, 2002; Roustit et al., 2007), lijkt op grond van deze resultaten ook bevestigd. De resultaten in deze studie zijn echter niet significant, wat aangeeft dat er in dit onderzoek geen verschil is gebleken. De reden daarvan kan zijn dat de steekproefgroottes te klein zijn, waardoor de power van de toets te klein is. Het is daarom mogelijk dat de gevonden overeenkomsten tussen literatuur en dit onderzoek op toeval berusten.

Tevens blijkt uit de data met betrekking tot de onderzoeksvraag of er een relatie is tussen de woonsituatie van een adolescent na scheiding en de rapportage van externaliserend probleemgedrag dat dit niet overeen komt met de hypothese die is geformuleerd uit de bestudeerde literatuur. Uit de resultaten blijkt dat de woonsituatie wonen bij moeder waarbij geen contact met vader wordt onderhouden, gerelateerd is aan de minste rapportage van externaliserend probleemgedrag. Deze resultaten komen niet overeen met de literatuur waarin gesteld wordt dat een co-ouderschapsituatie leidt tot de minste rapportage van externaliserend probleemgedrag en binnen de eenoudergezinnen de woonsituatie waarbij de adolescent woont bij moeder, maar ook contact onderhoudt met vader (Krishnakumar & Buehler, 2000). Uit dit onderzoek komt naar voren dat wonen in een co-ouderschapsituatie gerelateerd is aan de hoogste rapportage van externaliserend gedrag. Opvallend is de trend dat adolescenten die contact hebben met of wonen bij vader meer agressie en delinquentie rapporteren dan adolescenten die helemaal geen contact hebben met vader. Een verklaring hiervoor is lastig te vinden. Eerdere onderzoeken geven geen eenduidig beeld over de relatie tussen de woonsituatie van adolescenten en rapportage van externaliserend probleemgedrag en wat de beste woonsituatie voor adolescenten na de scheiding is (Amato & Gilberth, 1999; Gasper et al., 2008). De resultaten uit dit onderzoek kunnen niet voor verheldering zorgen, ze zijn namelijk niet significant.

Beperkingen van dit onderzoek

In dit onderzoek is gewerkt met een clustersteekproef, waardoor de respondenten niet aselekt gekozen zijn. Doordat de onderzoeksgroep select is, zijn de mogelijkheden tot generalisatie beperkt. Er is geprobeerd adolescenten uit verschillende opleidingsniveaus in de onderzoeksgroep op te nemen. Daarbij moet vermeld worden dat de respondenten allemaal uit het reguliere onderwijs komen, waardoor generalisatie naar alle vormen van onderwijs beperkt is. De scholen liggen verspreid over het hele land, waardoor de generalisatie naar alle adolescenten uit regulier onderwijs van 12 tot en met

16 jaar in Nederland goed is. Opgemerkt moet worden dat er ongeveer 30 respondenten zijn uitgevallen, doordat zij de vragenlijst niet op de juiste manier hebben ingevuld, ook dit zou invloed gehad kunnen hebben op de onderzoeksresultaten.

De onderzoeksgroepen waarbij de relatie tussen leeftijd op het moment van de scheiding van ouders en internaliserend en externaliserend probleemgedrag is onderzocht zijn op basis van evenredige aantallen gemaakt. Deze keuze is niet wetenschappelijk onderbouwd omdat hier in de literatuur geen aanwijzingen voor werden gevonden. Wanneer de splitsing van leeftijdsgroepen op basis van wetenschappelijke bronnen gemaakt had kunnen worden, had dit het onderzoek sterker gemaakt. Daarnaast zijn in dit onderzoek de groepen met betrekking tot de woonsituaties verdeeld op grond van wel of geen contact met de uitwonende ouder. Er is geen onderzoek gedaan naar de mate of de inhoud van het contact, hoewel deze factor wel van invloed kan zijn op de rapportage van internaliserend en externaliserend probleemgedrag binnen de verschillende woonsituaties.

Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

In de literatuur is er nog geen eenduidig beeld over de vraag of er een relatie is tussen de leeftijd van een kind op het moment van de scheiding van ouders of de woonsituatie na de scheiding en de rapportage van internaliserend en externaliserend probleemgedrag. Dit blijkt ook niet uit de resultaten van dit onderzoek. Er wordt aangeraden vervolgonderzoek te verrichten met een grotere aselecte steekproef om na te gaan of de resultaten uit dit onderzoek op toeval berusten. Daarbij is het belangrijk om binnen de groepen te zorgen voor een gelijke steekproefgrootte en de splitsing van de leeftijdsgroepen met behulp van wetenschappelijke literatuur te maken. Ook kan er worden nagegaan of de woonsituatie na de scheiding correleert met andere factoren, zoals conflictueuze situaties, verhuizen naar een voor de adolescent onbekende plek, zelfbeeld en emotieregulatie van de adolescent (Amato, 2000). Tevens is vervolgonderzoek aan te bevelen om te analyseren hoe het gedrag van kinderen van scheidingsgezinnen zich in andere levensfasen ontwikkelt zodat ouders in een scheidingssituatie door gericht onderzoek worden geadviseerd en begeleid bij het maken van keuzes bijvoorbeeld met betrekking tot de woonsituatie van hun kind.

Literatuurlijst

- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and the Family*, *62*, 1269–1287. doi:10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x
- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and the Family*, *72*, 650-666. doi:10.1111/j.1741-3737.2010.00723.x
- Amato, P. R., & Afifi, T. D. (2006). Feeling caught between parents: Adult children's relations with parents and subjective well-being. *Journal of Marriage and the Family*, *68*, 222-235. doi:10.1111/j.1741-3737.2006.00243.x
- Amato, P. R., & Gilbreth, J. G. (1999). Nonresident fathers and children's well-being: A meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family*, *61*, 557-573. doi:10.2307/353560
- Amato, P. R., & Keith, B. (1991). Parental divorce and the well-being of children: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, *110*, 26-46. doi:10.1037//0033-2909.110.1.26
- Aseltine, R. H. (1996). Pathways linking parental divorce with adolescent depression. *Journal of Health and Social Behavior*, *37*, 133-148. doi:10.2307/2137269
- Baarda, D.B., Goede, M.P.M. de, & Dijkum, C.J. van (2007). *Basisboek statistiek met SPSS*. (3e druk). Groningen: Stenfert Kroese.
- Baerveldt, C., Rossem, R. van, & Vermande, M. (2003). Pupil's delinquency and their social networks: A test of some network assumptions of the ability and inability models of delinquency. *The Netherlands Journal of Social Sciences*, *39*, 107-125.
- Bauserman, R. (2002). Child adjustment in joint-custody versus sole-custody arrangements: A meta-analytic Review. *Journal of Family Psychology*, *16*, 91-102. doi:10.1037//0893-3200.16.1.91
- Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., & Osterman, K., (1992). *The Direct and Indirect Aggression Scales*. Vasa, Finland: Abo Akademi University, Department of Social Sciences.
- Breivik, K., & Olweus, D. (2006). Adolescent's adjustment in four post-divorce family structures: Single mother, stepfather, joint physical custody and single father families. *Journal of Divorce and Remarriage*, *44*, 99-124. doi:10.1300/J087v44n03_07
- Burt, S. A., Barnes, A. R., McGue, M., & Iacono, W. G. (2008). Parental divorce and adolescent delinquency: Ruling out the impact of common genes. *Developmental Psychology*, *44*, 1668-1677. doi:10.1037/a0013477
- Chase-Lansdale, P. L., Cherlin, A. J., & Kiernan, K. E. (1995). The long-term effects of

- parental divorce on the mental health of young adults: A developmental perspective. *Child Development*, *66*, 1614-1634. doi:10.2307/1131900
- Craighead, W. E., Smucker, M. R., Craighead, L. W., & Itardi, S. S. (1998). Factor analysis of the Children's Depression Inventory in a community sample. *Psychological Assessment*, *10*, 156-165. doi:10.1037/1040-3590.10.2.156
- Donahue, K. L., D'Onofrio, B. M., Bates, J. E., Lansford, J. E., Dodge, K. A., & Petit, G. S. (2010). Early exposure to parents' relationship instability: Implications for sexual behavior and depression in adolescence. *Journal of Adolescent Health*, *47*, 547-554. doi:10.1016/j.jadohealth.2010.04.004
- Evers, A., Vliet-Mulder, J.C. van, & Groot, C.J. (2007). *Documentatie van tests en testresearch in Nederland, aanvulling 2007/01 (COTAN)*. Amsterdam: Boom test uitgevers.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. (3th ed.). London: Sage. ISBN: 9781847879073.
- Frisco, M. L., Muller, C., & Frank, K. (2007). Parents' union dissolution and adolescents' school performance: Comparing methodological approaches. *Journal of Marriage and the Family*, *69*, 721-741. doi:10.1111/j.1741-3737.2007.00402.x
- Gasper, J. A. F., Stolberg, A. L., Macie, K. M., & Williams, L. J. (2008). Coparenting in intact and divorced families: Its impact on young adult adjustment. *Journal of Divorce & Remarriage*, *49*, 272-290. doi:10.1080/10502550802231924
- Hango, D. W., & Houseknecht, S. K. (2005). Marital disruption and accidents/injuries among children. *Journal of Family Issues*, *26*, 3-31. doi:10.1177/0192513X03259146
- Hanson, T. L. (1999). Does parental conflict explain why divorce is negatively associated with child welfare? *Social Forces*, *77*, 1283-1316. doi:10.2307/3005877
- Hetherington, E. M., & Stanley-Hagan, M. (1999). The adjustment of children with divorced parents: A risk and resiliency perspective. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, *40*, 129-140. doi:10.1111/1469-7610.00427
- Kitson, G. C., & Morgan, L. A. (1990). The multiple consequences of divorce: A decade review. *Journal of Marriage and the Family*, *52*, 913-924. doi:10.2307/353310
- Krishnakumar, A., & Buehler, C. (2000). Interparental conflict and parenting behaviors: A meta-analytic review. *Family Relations*, *49*, 25-44. doi:10.1111/j.1741-3729.2000.00025.x
- Landsford, J. E., Malone, P. S., Castellino, D. R., Dodge, K. A., Pettit, G. S., & Bates, J. E. (2006). Trajectories of internalizing, externalizing, and grades for children who have and have not experienced their parents' divorce or separation. *Journal of Family Psychology*, *20*, 292-301. doi:10.1037/0893-3200.20.2.292

- Latten, J. (2004). Trends in samenwonen en trouwen. De schone schijn van burgerlijke staat. *CBS Bevolkingstrends*, 52, 46-60.
- Lau, Y. K. (2006). Nonresidential fathering and nonresidential mothering in a Chinese context. *American Journal of Family Therapy*, 34, 373-394.
doi:10.1080/01926180600553894
- McLeod, B. D., Weisz, J. R., & Wood, J. J. (2007). Examining the association between parenting and childhood depression: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 27, 986-1003. doi:10.1016/j.cpr.2007.03.001
- McLeod, B. D., Wood, J. J., & Weisz, J. R. (2006). Examining the association between parenting and childhood anxiety. *Clinical Psychology Review*, 27, 155-172.
doi:10.1016/j.cpr.2006.09.002
- Ministerie van Algemene Zaken. (2009). *Kinderen? Ouderschapsplan verplicht*. Verkregen van <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/scheiden/kinderen-ouderschapsplan-verplicht>
- Mullet, E. K., & Stolberg, A. (1999). The development of the co-parenting behaviors questionnaire: An instrument for children of divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 31, 115-137. doi:10.1300/J087v31n03_07
- Muris, P., & Steerneman, P. (2001). The revised version of the Screen for Child Anxiety Related Emotional Disorders (SCARED-R): First evidence for its reliability and validity in a clinical sample. *The British Psychological Society*, 40, 35-44.
doi:10.1348/014466501163463
- Potter, D. (2010). Psychosocial well-being and the relationship between divorce and children's academic achievement. *Journal of Marriage and Family*, 72, 933-946.
doi:10.1111/j.1741-3737.2010.00740.x
- Roustit, C., Chaix, B., & Chauvin, P. (2007). Family breakup and adolescents' psychosocial maladjustment: Public health implications of family disruptions. *Pediatrics*, 120, 984-991. doi:10.1542/peds.2006-3172
- Sarrazin, J., & Cyr, F. (2007). Parental conflicts and their damaging effects on children. *Journal of Divorce & Remarriage*, 47, 77-93. doi:10.1300/J087v47n01_05
- Spruijt, E., & Kormos, H. (2010). *Handboek scheiden en de kinderen. Voor de beroepskracht die met scheidingskinderen te maken heeft*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Stewart, S. D. (1999). Nonresident mothers' and fathers' social contact with children. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 894-907. doi:10.2307/354011
- Stewart, S. D. (2003). Nonresident parenting and adolescent adjustment: The quality of non-resident father-child interaction. *Journal of Family Issues*, 24, 217-244.
doi:10.1177/0192513X02250096

Teubert, D., & Pinquart, M. (2010). The association between coparenting and child adjustment: A meta-analysis. *Parenting-Science and Practice, 10*, 286-307. doi:10.1080/15295192.2010.492040

Wicks-Nelson, R., & Israel, A. C. (2009). *Abnormal child and adolescent psychology*. New Jersey, NJ: Pearson Prentice Hall.

Woodward, L., Fergusson, D. M., & Belsky, J. (2000). Timing of parental separation and attachment to parents in adolescence: results of a prospective study from birth to age 16. *Journal of Marriage and the Family, 62*, 162-174. doi:10.1111/j.1741-3737.2000.00162.x